

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ І РОСІЇ В КОНТЕКСТІ НЕОЄВРАЗІЙСЬКОЇ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто проблемні питання українсько-російських відносин в контексті геополітичних пріоритетів двох країн. Особливу увагу приділено аналізу неоєвразійської парадигми розвитку та її евентуальному впливу на стан і перспективу розвитку двосторонніх відносин.

Ключові слова: геополітичні пріоритети, стратегічне партнерство, неоєвразійська парадигма, суспільна модернізація.

Глобальні трансформації створюють нові соціально-економічні обставини та геополітичні умови для функціонування суб'єктів світової політики і таким чином формують міжнародний порядок ХХІ ст. Даний процес характеризується розширенням міжнародного середовища за рахунок появи нових суб'єктів і ускладненням структури міжнародної системи внаслідок зміни та перерозподілу їх ролевих функцій.

Можна гіпотетично припустити, що перебудова глобальних силових векторів створить ситуацію, коли деякі країни світового центру та світової периферії будуть здатні помінятися місцями. Це припущення стосується насамперед тих країн, які мають можливість виправити асиметрію у своїх відносинах з так званими «центральною» державами. Завдання даної розвідки полягає в тому, щоб визначити якою мірою українсько-російські відносини, незважаючи на їх переважно регіональний вимір і асиметричний характер, піддаються впливу геополітичних трансформацій євразійського та глобального масштабів.

Після розпаду СРСР і утворення СНД українсько-російські відносини стали центральним елемен-

**ШЕРГІН С.О.,
доктор політичних наук,
професор,
завідувач кафедри
регіональних систем та
європейської інтеграції
Дипломатичної академії
України
при МЗС України**

том у системі міждержавних відносин на пострадянському геополітичному просторі. Розташована в межах так званого східноєвропейського *хартленду*, маючи при цьому значні географічні параметри, доволі потужний економічний і ресурсний потенціал, Україна є діючим регіональним актором, який справляє відчутний вплив на загальноєвропейський процес. Для Росії дана обставина має особливе значення, позаяк без такої ролі України вона сама не в змозі бути системоутворюючим чинником євразійського процесу, зокрема, в контексті безпекової політики у так званих «конфліктно-патогенних вузлах» дуги геополітичної нестабільності Євразії [1, с. 198-199].

Російська стратегія сталого розвитку в XXI ст., яка спрямована на комплексне вирішення економічних, екологічних, ресурсних, науково-технічних і інноваційних завдань шляхом посилення ролі держави, має чітко визначений регіональний напрям. У цьому контексті стабільне співробітництво з основними державами-учасницями СНД розглядається російськими розробниками цієї стратегії як «пілотний полігон» для опрацювання проекту, який може бути запропонований міжнародній спільноті у ситуаціях, що вигідні Росії і країнам Співдружності [7, с. 94-96].

Період 2005-2009 рр. не був позначений активним розвитком договірно-правової бази у сфері двосторонніх відносин. Візит президента В.Ющенка до Москви у лютому 2005 р. показав, що Україна того часу віддавала пріоритет розвитку відносин з Європейським Союзом у рамках стратегії інтеграції в європейські та євроатлантичні структури. У зовнішній політиці України однією із актуальних залишалась проблема збереження позитиву відносин з Росією поряд з реалізацією інтегрування в ЄС. Водночас, позиціонуючи стратегію регіонального лідерства, Київ демонстрував свій намір не відступати від проголошених пріоритетів у реалізації офіційної доктрини «європейського вибору» і євроатлантичного курсу. На думку тогочасного українського президента, курс України на євроінтеграцію «не зашкодить Росії та її відносинам з Європою» [6].

Таким чином, заявлені наміри України щодо євроатлантичної інтеграції та регіонального лідерства були або стратегічними, з великими термінами реалізації, або тактичними, що не мають надійної довгострокової перспективи. Для переведення українсько-російських відносин з так званого «прагматичного» рівня на рівень стратегічного партнерства не було створено ані концептуально-правових, ані реальних політичних умов. По-перше, концеп-

туальний рівень опрацювання «північного» вектору зовнішньополітичної стратегії України був абсолютно неадекватним об'єктивним потребам налагодження та розвитку двостороннього співробітництва. По-друге, у відносинах України і Росії були відсутні наміри шукати компроміси для розв'язання двосторонніх проблем та робити реальні політичні кроки назустріч один одному. Обидві країни продовжували демонструвати протилежні підходи щодо реалізації своєї державної геополітичної ідентичності та зовнішньо-політичної стратегії. Відтак, можна в цілому погодитися з оцінками деяких російських політологів української зовнішньої політики так званого «помаранчевого» періоду: «Зовнішня політика України останніх років є незбалансованою, віддзеркалюючи слабкість української державної влади, котра зорієнтована не на справжнє рішення нагальних проблем українського суспільства, а на імітацію розвитку» [5, с. 435].

Ситуація у двосторонніх відносинах почала змінюватися лише після президентських виборів в Україні в 2010 р. і приходу до влади кандидата від партії регіонів В. Януковича. Критичного характеру ці зміни набули в результаті офіційного візиту президента РФ Д. Медведєва в Україну 17-18 травня 2010 р. Підписання «Харківських угод», тобто комплексу двосторонніх міждержавних, міжурядових і міжвідомчих документів про співробітництво у різних сферах фактично надало українсько-російським відносинам статус стратегічного партнерства. Зокрема, у підсумковій заяві з питань європейської безпеки президенти України і Росії висловили намір «активно сприяти створенню загального простору юридично обов'язкових гарантій рівної і неподільної безпеки для всіх без винятку держав євроатлантичного простору, включаючи надійні гарантії для країн, що добровільно відмовились від ядерних арсеналів, і позаблокових держав» [8, с. А7].

Зближення позицій двох держав щодо ключових проблем світової політики свідчить, що характер відносин між ними є максимально наближеним до стратегічного партнерства, оскільки наступним кроком має бути юридично оформлене співробітництво в галузі колективної безпеки. Характерно, що російський президент, перебуваючи в Києві, висловився з приводу перспективи участі України в організації договору про колективну безпеку (ОДКБ). Отже, геополітичні аспекти двосторонніх відносин знову довели свою значущість у справі створення «модернізованої архітектури і єдиної системи безпеки в Євро-Атлантиці», про що заявив

президент В. Янукович. Така позиція лідерів двох держав у цілому збігається з позицією Генерального секретаря НАТО АндерсаФогРасмуссена, який заявив у березні 2010 р., що Європа у співробітництві з РФ повинна «створити єдину систему протиракетної оборони від Ванкуверу до Владивостоку» [8, с. А7].

Ухвалений Верховною Радою Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» не створює обмежувальних рамок для розбудови держави, в тому числі і на міжнародній арені. Інтеграція України в європейській політичній і економічній простір, а також участь у розвитку європейської системи колективної безпеки на засадах позаблоковості – це збалансована стратегія держави в сучасних геополітичних умовах. Прагнення України уникати залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур обумовлено її транзитивним станом, а також історичним минулим. По відношенню до Росії та структур СНД, у яких вона домінує, зовнішньополітичний вектор України залишається концептуально незмінним – взаємовигідне, рівноправне та широкомасштабне співробітництво, що має рівень стратегічного партнерства. Проте далеко не всі вітчизняні політики та експерти з питань українсько-російських відносин погоджуються визнавати їх такими, що мають статус стратегічного партнерства.

Зі свого боку, представники національно-державницької російської наукової еліти вважають політику Російської Федерації щодо країн СНД неефективною й такою, що не забезпечує її геополітичних інтересів. У своїх розробках так званої «нової російської доктрини» вони зазначають, що «стимулювання колишніх республік СРСР до зближення з Росією не може здійснюватися виключно економічними методами». З метою поглиблення «російського впливу» в країнах-сусідах разом з посиленням дипломатичної активності пропонується розгорнути «цілеспрямовану культурну експансію». У цьому плані «українському вектору» пострадянської стратегії Росії відводиться особливе місце [5, с 248-253].

Геополітична ситуація на євразійському просторі в першому десятиріччі XXI ст. характеризується відносною стабільністю та відсутністю діючих конфліктогенних тенденцій. З одного боку, ситуації стратегічної рівноваги в Євразії сприяло призупинення в 2005-2007 рр. процесу розширення НАТО на Схід та збільшення числа країн-членів Європейського Союзу. З іншого, цьому сприяло функціональне зміцнення ОДКБ і Шанхайської організації співробітництва (ШОС) – регіональних

структурах, в яких Росія бере активну участь.

У цьому плані Україна своїм позаблоковим статусом і розвитком політичного діалогу з Російською Федерацією також зробила чималий внесок у забезпечення стратегічної стабільності в Євразії.

Продовження курсу на європейську інтеграцію разом з участю України в «оновленому» СНД може створити ефект концептуальної амбівалентності, що знову поставить на порядок денний питання про «плюси» і «мінуси» двовекторної стратегії нинішньої влади. З приводу цього питання віце-президент Атлантичної ради США Д. Вілсон у газеті «Вашингтон пост» зазначив, що «Україна продовжує коливатися між євразійським нездужанням та амбівалентною Європою» і що «вибір України лежить не між Росією та Заходом». На його думку, Україна повинна чітко визначитися щодо свого майбутнього – «стати частиною європейського простору чи залишатися серед країн, які перебувають на околиці Європи». Озвучуючи позицію Вашингтона, Д. Вілсон підкреслює, що «політики США та ЄСмають чітко дати зрозуміти, що демократична Україна, яка робить правильний вибір, буде вітатися як член трансатлантичного співтовариства»[10].

На нашу думку, перед тим як приймати рішення щодо участі України в тих чи інших формах інтеграційного співробітництва, тобто робити «правильний вибір», слід розумітизмист і спрямованість концепції «неоевразійства» в контексті її інтерпретації російськими політологами.

Неоевразійство виникло наприкінці 80-х і розширило традиційне поняття євразійства, об'єднавши його з такими парадигмально-методологічними, як традиціоналізм, геополітика, метафізика, теорія «прав народів», «етнічного федералізму», екологія тощо. Згодом неоевразійство стало важливим концептуальним знаряддям російських державоутворюючих монополій, якіє потребує ефективного моделювання та довгострокова стратегія макроекономічної діяльності, що залежить не від політичної кон'юнктури, а від історичних, географічних і цивілізаційних констант. Неоевразійство справило значний вплив на політичні партії і рухи сучасної Росії – як «лівої», так і «правої» орієнтації. Дана політична ідеологія має своїх впливових прибічників у власних структурах і силових міністерствах Російської Федерації, які будують на євразійській геополітиці багато важливих міжнародних, військових і економічних проектів. Найбільш послідовний ідеолог неоевразійства – російський дослідник і суспільний діяч О. Дугін вважає, що головне призначення неоевразійства – стати новим державним

світоглядом, основою національної ідеї і загально-російським політичним суспільним рухом.

У сфері зовнішньої політики неоевразійство передбачає прискорення процесу стратегічної інтеграції. Відтворення на базі СНД солідарного Євразійського Союзу – аналогу СРСР на нових ідейних, адміністративних і економічних засадах. Стратегічна інтеграція внутрішніх просторів СНД має поступово поширитися на значно більш широкі ареали – країни осі Москва–Тегеран–Делі–Пекін. На західному напрямі неоевразійська політика передбачає пріоритетні відносини з країнами Європи. Зазначається що на нинішньому етапі євразійська Росія має виступити в ролі визвольницької Європи від американського політичного, економічного і культурного контролю. Для цього передбачається створення стратегічної осі Москва–Берлін Париж у рамках так званої «Європейської Імперії» [1, с. 235]. Східний напрям передбачає активізацію співробітництва з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону, в першу чергу, з Японією.

На планетарному рівні неоевразійство виявляє себе у протистоянні монополярній глобалізації. Мається на увазі, що євразійство замість глобалізації за американським зразком виступає як набір альтернативних проектів: діалог культур, мультиполярна і регіональна глобалізація. Крім того, всі антиглобалістські тенденції розглядаються як потенційно євразійські. Відтворюючи свою ідентичність, Росія позиціонує себе як прихильник збереження основних цивілізаційних ідентичностей – «Росії не потрібний стандартизований світ, Росії потрібен гармонічний світ, у якому співіснуюватимуть різні культури» [5, с. 33].

Прибічники сучасного євразійства вбачають у Росії і СНД ядро майбутнього самостійного політичного утворення – «Євразійського Союзу» і евенуально одного зі світових гео економічних поясів – «Євразійський континентальний пояс». Таким чином, **неоевразійство – це філософія мультиполярної глобалізації, яка покликана сприяти об'єднанню всіх суспільств і народів у будівництві самобутнього світу, кожна складова якого органічно пов'язана з історичними традиціями і локальними культурами.**

Апологети неоевразійства відводять Україні роль якщо не стратегічного союзника, то члена «Євразійського Союзу». Очевидно, що самостійна Україна є важливою умовою того, що Росія ніколи не зможе повернути собі статус не тільки світової, але навіть європейської держави. Характерно, що таку позицію поділяє і Вашингтон, який з метою

поширення свого «транснаціонального геополітичного плюралізму» пропонує створити вісь «Париж–Берлін–Варшава–Київ». Уявляється, що внаслідок створення такої європейської політичної конструкції Європа стане «більш політично оформленою і більш передбачуваною» [1, с. 385].

Характерною в цьому контексті є позиція «вульгарного геополітика» О. Дугіна, який вважає, що для України «Європа є природним цивілізаційним середовищем, а в Росії вона бачить «колоніальну силу». На його думку, Євразійський союз лише тоді стане по-справжньому могутнім світовим полюсом багатополосної поліцентричної архітектури, коли Україна стане його центральною ланкою. Висновок, який робить російський геополітик, є досить категоричним – «без повноцінного входження України в інтеграційний процес перспектива створення Євразійського союзу відкладається» [3].

Практично весь період незалежності в Україні панувала лише одна геополітична парадигма - євроатлантизм і тільки один зовнішньополітичний вектор – євроінтеграція. Якщо євроатлантизм є проявом американо-центричного глобалізму, то євроінтеграція є втіленням континентального регіоналізму, спрямованого на посилення європейської геополітичної ідентичності. Європейський вибір України, а точніше, вибір українського політичного істеблшменту – це коливання між цими двома напрямками глобальної стратегії, котре поступово перетворилось на геополітичну дилему. Проте європейський напрям в якості пріоритету зовнішньої політики України набув доктринального змісту і зафіксований у низці державних нормативних документів.

Певний час євразійський вектор державного будівництва та співробітництва в рамках СНД розглядався Києвом як суто російський проект, мета якого – поновлення політичного й економічного домінування Росії на пострадянському просторі. Деякі вітчизняні політологи зазначали, що «у політичній ідеології України міцно утвердилося сприйняття намірів Росії як імперських, тобто зближення з нею автоматично означає втрату незалежності й суверенітету України» [9, с. 211].

Негативне ставлення до неоевразійських геополітичних конструкцій російських політологів і політиків сприймається в Україні як імператив національної свідомості і державної політики. Євроцентристська спрямованість державного розвитку України формує відповідне ставлення до теорії й практики євразійської інтеграції як в межах СНД, так і на міжрегіональному рівні. ЄврАзЕС, ШОС та інші діючі моделі інтеграції на просторі Євразії

за участю Росії й досі розглядаються українським політикумом як антизахідні за своєю спрямованістю і такими, що не мають перспективи. Позиціонування України в рамках трикутника «ЄС–Україна–Росія» – цієї символічної матриці геостратегії Києва, за словами української дослідниці О. Андрєєвої, є «невротичним сценарієм» [2, с. 241]. Очевидно, що такі ідеологічно заангажовані погляди щодо Росії, які належать до політичних фобій і міфів в умовах глобальних трансформацій не можуть бути раціональними засадами розвитку співробітництва між двома стратегічними партнерами.

Стратегія розширення НАТО на Схід та її послідовна реалізація на початку нового тисячоліття внесли певні корективи у концептуальні підходи та зовнішньополітичну практику України з питань євразійства. Питання «з ким бути» – цей «український політичний гамлетизм» сьогодні вирішується в якісно нових геополітичних умовах. З одного боку, це євразійська реальність, тобто посилення транснаціонального співробітництва та активізація інтеграційних процесів на просторах Євразії. З іншого, це економічна взаємодія в рамках СНД і розширення співробітництва між європейськими та азійськими суб'єктами міжнародних відносин.

Втім і уряд, і корпоративний сектор в Україні тільки починають розуміти, що залишатися на узбіччі світових і регіональних інтеграційних процесів не вдалося жодній країні Заходу чи Сходу. Здатність синхронізувати себе з процесами, що пов'язані з глобальними й регіональними факторами, вміння адаптувати свої внутрішньополітичні плани та проекти до глобальних геостратегій визначає не лише конкурентоспроможність економіки країни, але й створює умови для збереження власної національної ідентичності.

Застарілі уявлення про національно-державну стратегію в умовах кризи міжнародного порядку стають дедалі більш небезпечними і загрожують Україні «шоком глобалізації». У той же час, ні політичний істеблшмент, ні суспільство в цілому не мають обґрунтованої відповіді на питання – навіщо Україні взагалі брати участь в інтеграційних проєктах на кшталт ЄС чи ЄП. Замість реального визначення у багатовимірному світі нових викликів і можливостей, деякі провладні та опозиційні політичні сили все ще використовують, зокрема в пропагандистських цілях, ірраціональні політичні стратегії:

боротьба за східний (євразійський) і західний (євроатлантичний) вектори економічної і політичної інтеграції, в умовах коли обидва вектори є лише

похідними від включення країни в процеси транснаціональних відносин та глобалізації;

намагання залучити зовнішньополітичних гравців на поле внутрішньополітичної конкуренції, нехтуючи національними інтересами і звужуючи «коридор можливостей» для країни в майбутньому;

перехід від економічної автаркії до фронтальної інтернаціоналізації всіх форм життєдіяльності держави підмінюється вибором між «тоталітарним Сходом» і «ліберальним Заходом».

Зрозуміло, що для України забезпечення соціальної модернізації лише завдяки використанню геополітичних факторів не є раціональним з погляду її історичного досвіду боротьби за незалежність. Цей досвід показав, що дилема українського «політичного гамлетизму» – «з ким бути» частогусто ставала на заваді самостійності та незалежності. **Свої подальші геополітичні та геоекономічні змагання Україна повинна здійснювати, спираючись на стратегію національного розвитку та національну ідентичність, враховуючи власний досвід розбудови державності, а також використовуючи кращі зразки та ефективні моделі суспільної модернізації.**

Україна як середня регіональна держава, що межує зі Сходом та Заходом, з об'єктивних причин мусить здійснювати позаблокову геополітичну стратегію. Віддавати перевагу одному з напрямів є нерациональним і небезпечним, оскільки це може привести Україну до стратегічної конфронтації з одним із двох «центрів сили», а також до геополітичного та геоекономічного регресу.

Сучасна зовнішня політика України має ґрунтуватися на засадах максимально оптимізованої та збалансованої багатовекторності, що інституціонально та функціонально пов'язано з перетворенням її на самостійного гравця в системі міжнародно-політичних координат Євразії. Курс на позаблокову політику з метою недопущення нових розподільних ліній в Європі свідчить про те, що Україні доведеться зіграти важливу роль у збереженні міжнародного балансу та недопущенні протистояння між Росією та НАТО у майбутньому. Подолати евентуальні загрози геополітичної конфронтації в Євразії Україні допоможе поновлення корпоративних відносин з її головним торгово-економічним партнером, а також реалізація нової зовнішньоекономічної стратегії на міжнародній арені. Результатом такої корпоративної стратегії стане соціально-економічна модернізація української держави і довгоочікувана стабільність у відносинах між основними гравцями на пострадянському геополітичному просторі.

У контексті зазначеного вище можна зробити висновки, які об'єктивно спрямовують на здійснення наступних завдань:

орієнтація на геополітичну ідентичність і геополітичні інтереси України як визначальні фактори державотворення та зовнішньополітичної діяльності;

проведення масштабної суспільної модернізації, яка потребує врахування наслідків трансформації геополітичної ідентичності та геополітичних інтересів України під впливом глобалізації;

продовження курсу на реалізацію системи національної оборони та безпеки в контексті базових геополітичних інтересів України;

набуття асоційованого, а згодом повноправного членства в Європейському Союзі має бути стратегічним пріоритетом на сучасному етапі розбудови держави;

участь у формуванні системи європейської системи колективної безпеки та продовження конструктивного співробітництва з НАТО за умов дотримання Україною політики позаблоковості;

прискорення процесу комплексного адаптування країни до європейської системи суспільно-правових відносин;

здійснення заходів, спрямованих на подолання

комплексних ризиків євроінтеграційної політики; набуття статусу асоційованого члена ЄврАзЕС у межах, які дозволяють рухатись євроінтеграційним курсом;

активізація регіонального комунікаційного співробітництва у форматі Україна – Білорусь – Росія;

розширення політико-правових можливостей для участі в євразійському торговельно-економічному, інноваційно-технологічному та інвестиційному співробітництві;

подальший розвиток торговельно-економічного співробітництва з країнами Чорноморсько-Каспійського регіону з метою створення євразійського транспортного коридору;

опрацювання заходів щодо можливості вступу України у Форум Азія – Європа (АСЕМ) та Шанхайську організацію співробітництва (ШОС).

Налаштованість офіційного Києва на зміцнення національної безпеки, реформування збройних сил України і водночас на розвиток добросусідських і рівноправних відносин з Росією та дотримання євроінтеграційного курсу є свідченням поступового переходу до прагматичної і раціональної політики.

ПОСИЛАННЯ

1. Анненков В.И., Баранов С.Н., Важнов О.Ю., Лаптев В.Б., Сергеев Н.А. Безопасность России: геополитические и военно-политические аспекты. Учебное пособие. – М.: РУСАВИА, 2006. – 432 с.
2. Андреева О.М. Национальная безопасность Украины в контексте национальной идентичности и взаимоотношений с Россией. – К.: Парламентське вид-во. 2009. – 360 с.
3. Дугин А. Битва за Украину // «Однако». – 2011. - № 37. - <http://www.odnako.org/magazine/material/show_13779/>
4. Жильцов С.С. Украина: перегрузка... / С.С. Жильцов. – М.: Восток – Запад, 2009. – 464 с.
4. Новая русская доктрина: Пора расправить крылья / Аверьянов В.В. и др. – М.: Яуза; Эксмо, 2009. – 288 с. РИА «Новости». – 2005. – 23 февр.
5. Стратегия и проблемы устойчивого развития России в XXI веке / Под ред. А.Г. Гранберга, В.И. Данилова-Данильяна, М.М. Циканова, ЕС. Шопхоева. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 414 с. «2000». – 2010. – 21 мая.
6. Чекаленко Л.Д., Федуняк С.Г. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів) / Л.Д. Чекаленко, С.Г. Федуняк. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. – 464 с.
7. Wilson D. Ukraine at a Crossroads // Washington Post. – 2012. - April 19.

В статье рассмотрены проблемные вопросы украинско-российских отношений в контексте геополитических приоритетов двух стран. Особое внимание уделяется анализу неоевразийской парадигмы развития и ее эвентуальному влиянию на состояние и перспективу развития двусторонних отношений.

Ключевые слова: геополитические приоритеты, стратегическое партнерство, неоевразийская парадигма, общественная модернизация.

The issues of Ukrainian-Russian relations in the context of geopolitical priorities of the two countries are considered in the article. Special attention is paid to analyses of neoeuroasian paradigm and its eventual impact on the present and future of bilateral relations.

Key words: geopolitical priorities, strategically partnership, neoeuroasian paradigm, social modernization.

Стаття надійшла до редколегії 5.03.2012

Прийнята до друку 19.03.2012